

Jan Kuklík
a kolektiv

Jak odškodnit holocaust?

Jak odškodnit holocaust?

Problematika vyvlastnění židovského majetku,
jeho restituce a odškodnění

Jan Kuklík a kolektiv

Recenzovali:

PhDr. Jaroslava Milotová, CSc.

doc. Dr. iur. Mag. phil. Harald Christian Scheu, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova,

Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz

Redakce Zuzana Leštinová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První vydání

© Univerzita Karlova, 2013

© Helena Hofmannová, Katarína Kukanová,

Jan Kuklík, René Petráš, Pavel Šturma, 2013

Kniha je výsledkem projektu NAKI „Problémy
právního postavení menšin v praxi a jejich dlouhodobý
vývoj“, identifikační číslo DF12PO10VV013.

ISBN 978-80-246-2798-4

ISBN 978-80-246-2808-0 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2017

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

I.	Úvod <i>(Jan Kuklík, Pavel Šturma, Helena Hofmannová, René Petráš)</i>	9
I.1	Dosavadní zpracování problematiky a vymezení tématu	9
I.2	„Restituce“ a další odškodňovací nástroje mezinárodního práva a politiky od druhé světové války do 90. let 20. století <i>(Jan Kuklík, Pavel Šturma)</i>	24
I.3	Mezinárodněprávní souvislosti odškodňování <i>(Pavel Šturma)</i>	44
II.	Osudy židovského majetku na území dnešní České republiky 1938–1945 <i>(Jan Kuklík, René Petráš, Helena Hofmannová)</i>	58
II.1	Úvod: Židé v českých zemích do roku 1938 <i>(René Petráš)</i>	59
II.2	Osud židovského obyvatelstva v Československu po Mnichovu a za druhé světové války <i>(Jan Kuklík, Helena Hofmannová, René Petráš)</i>	71
III.	Od poválečných restitucí k zákonu č. 212/2000 Sb. <i>(Jan Kuklík, Helena Hofmannová, René Petráš)</i>	142
III.1	Židé v Československu mezi osvobozením republiky a únorem 1948	142
III.2	Problematika restitucí židovského majetku v Československu v letech 1945–1948	145
III.3	Židé v Československu za komunistické éry v letech 1948–1989	194
III.4	Židé a listopad 1989.	209
IV.	Restituce židovského majetku a odškodnění v Československu a České republice po roce 1989 <i>(Jan Kuklík, Helena Hofmannová)</i>	216

V.	Slovensko (<i>René Petráš, Jan Kuklík, Helena Hofmannová</i>) . . .	251
V.1	Úvod	251
V.2	Protizidovská opatření a majetková perzekuce 1939–1945.	253
V.3	Poválečný vývoj 1945–1989	268
V.4	Vývoj po roce 1989.	276
VI.	Rakousko (<i>Jan Kuklík, René Petráš</i>)	287
VI.1	Úvod	287
VI.2	Protizidovská opatření po anšlusu a za druhé světové války	293
VI.3	Vývoj po druhé světové válce.	312
VII.	Německo (<i>Jan Kuklík, René Petráš</i>)	339
VII.1	Úvod	339
VII.2	Starší vývoj a meziválečná éra	343
VII.3	Menšinová problematika v Německu	352
VII.4	Postavení židovského obyvatelstva v Německu v letech 1935–1945	357
VII.5	Židé v poválečném Německu a otázka majetkové restituce	370
VII.6	Situace po pádu komunistického režimu v NDR a po sjednocení Německa	396
VIII.	Maďarsko (<i>René Petráš, Jan Kuklík</i>)	407
IX.	Polsko (<i>René Petráš, Jan Kuklík</i>)	434
IX.1	Úvod	434
IX.2	Starší vývoj.	436
IX.3	Meziválečné obnovené Polsko, mezinárodněprávní ochrana menšin a polští Židé	443
IX.4	Protizidovská opatření a vývoj v letech 1939–1945	450
IX.5	Židé v poválečném Polsku	456
IX.6	Vývoj po pádu komunistického režimu a restituce židovského majetku	466

X.	Ruská federace (<i>René Petráš, Jan Kuklík</i>)	475
X.1	Historický úvod	475
X.2	Druhá světová válka	490
X.3	Vývoj po druhé světové válce	494
XI.	Ukrajina (<i>René Petráš, Jan Kuklík</i>)	505
XII.	Pobaltské státy (<i>René Petráš, Jan Kuklík</i>)	513
XII.1	Úvod	513
XII.2	Starší vývoj do roku 1918.	516
XII.3	Meziválečná éra nezávislých pobaltských států	521
XII.4	Vývoj v letech 1939–1945	529
XII.5	Židé v poválečném Pobaltí pod vládou SSSR	536
XII.6	Vývoj v obnovených státech po rozpadu SSSR	539
XII.7	Restituce židovského majetku od získání nezávislosti v roce 1991	542
XIII.	Rumunsko (<i>René Petráš, Jan Kuklík</i>)	552
XIV.	Bulharsko (<i>René Petráš, Jan Kuklík</i>)	573
XV.	Francie (<i>Katarína Kukanová, Jan Kuklík</i>)	584
XV.1	Úvod	584
XV.2	Historický exkurz.	592
XV.3	Doba temna (<i>Les Années Noires</i>) 1940–1944: Perzekuce a arizace v období okupace	599
XV.4	Restituce a reparace	616
XVI.	Belgie (<i>Jan Kuklík</i>)	630
XVII.	Nizozemí (<i>Jan Kuklík</i>)	644
XVIII.	Itálie (<i>Jan Kuklík</i>)	660
XIX.	Norsko (<i>Jan Kuklík</i>)	674

XX. Švédsko (<i>Jan Kuklík</i>).....	680
XXI. Velká Británie (<i>Jan Kuklík</i>).....	683
XXII. Švýcarsko (<i>Jan Kuklík</i>).....	689
Závěry (včetně úvah o dalším možném výzkumu) (<i>Jan Kuklík</i>).....	695
Summary.....	710
Bibliografie	725
Místní rejstřík	753

I. ÚVOD

(Jan Kuklík, Pavel Šturma,
Helena Hofmannová, René Petráš)

I.1 Dosavadní zpracování problematiky a vymezení tématu

Problematicke vyvlastňování židovského majetku za druhé světové války a po jejím skončení byla u nás v uplynulých letech věnována již celá řada projektů, monografií a dílčích studií.¹ Nejčastěji byla tato otázka sledována jako integrální součást nacistické politiky v „židovské otázce“ a analyzována byla zejména její protektorátní specifika.² Pokročily též studie věnované období druhé republiky³, vývoji v říšské župě Sudety⁴ či regionálním⁵ nebo odvětvovým příkladům ariza-

¹ Ze starších prací lze zejména pro otázku hospodářských metod germanizace a arizací využít práci Král, V.: *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938–1945*, I.–III. díl, Praha 1957–1959, i když je ideově poplatná době svého vzniku.

² Viz zejména monografii M. Kárného: „Konečné řešení“. *Genocida českých židů v německé protektorátní politice*, Praha 1991, zejména s. 9 an., kde definuje jednotlivé fáze nacistické politiky a u každé z nich konstatuje její souvislost s násilnou expropriací. Viz též jeho výběrovou bibliografii in: *Terezínské studie a dokumenty*, Praha 2001, s. 29 an. Nejpodněnější dílčí studií ve vztahu k majetkové perzekuci je Milotová, J.: *K historii Neurathova nařízení o židovském majetku*, in: *Terezínské studie a dokumenty*. Praha 2002, s. 63 an. Viz též Rothkirchenová, L. – Schmidt-Hartmannová, E. – Dagan, A.: *Osud Židů v protektorátu 1939–1945*, Praha 1991; Rothkirchen, L.: *The Jews of Bohemia and Moravia*, Yad Vashem, Jerusalem 2005; Machala, J.: *Vyostřování protektorátní protizidovské politiky v roce 1941*, www.ustrcr.cz/data/pdf/publikace/sborniky/rok1941/machala-jan.pdf a Kuklík, J. – Gebhart, J.: *Velké dějiny země Koruny české, XVb*, Praha 2007, zejména s. 73 an.

³ Pojar, M. – Soukupová, B. – Zahradníková, M. (ed.): *Židovská menšina za druhé republiky*, Praha 2007.

⁴ Zimmerman, V.: *Pachatelé a přihlížejíci. Pronásledování židů v sudetské župě*, in: *Terezínské studie a dokumenty*. Praha 1999, s. 129 an.; Kocourek, L.: *Osud židů v sudetské župě v obraze dochovaných pramenů*, in: *Terezínské studie a dokumenty*. Praha 1997, s. 72 an.; Osterloh, J.: *Nacionálně socialistické pronásledování židů v říšské župě Sudety v letech 1938–1945*, Praha 2010.

⁵ Viz např. Hampel, J.: *Osud židovského obyvatelstva města Jihlavy 1938–1942*, in: *Terezínské studie a dokumenty*. Praha 1998, s. 86 an.; Bartoš, J.: *Arizace židovského majetku v Olomouci v roce 1939*, in: *Terezínské studie a dokumenty*. Praha 2000, s. 297 an.;

ce.⁶ V návaznosti na níže zmíněný vývoj v mezinárodních jednáních byly v rámci národních expertních komisí zkoumány otázky spojené s arizací a konfiskacemi zlata a drahých kovů⁷, uměleckých předmětů⁸, nemovitostí⁹ či pojistek.¹⁰ Bohužel zjištění českých expertních týmů nebyla s výjimkou „židovského zlata“ vydána tiskem a přeložena do angličtiny, a tak například zpráva expertního týmu o uměleckých předmětech byla využita pouze v rámci specializovaného Centra pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí druhé světové války zřízeného při Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR,¹¹ které své výzkumy, založené často na původní expertní zprávě, veřejnosti

Menšíková, M.: Počátky perzekuce židovského obyvatelstva v Brně, in: Židé a Morava. VII. sborník z konference konané 15. listopadu 2000 v Muzeu Kroměřížska, Kroměříž 2001, s. 140–146.

⁶ Bednarčík, P.: Arizace české kinematografie, Praha 2003; Schmid, D. C.: Ztracený chmel a slad? K arizaci židovských sladoven v protektorátu Čechy a Morava, in: Tereziánské studie a dokumenty, Praha 2001, s. 95 an.; Jančík, D.: Metody germanizace českého hospodářského prostoru v období německé okupace na příkladu Báňské a hutní společnosti Praha, in: Acta Oeconomica Pragensia, roč. 16, č. 1, 2008, s. 53 an.

⁷ Zpráva expertního týmu zřízeného smíšenou pracovní komisí na základě usnesení vlády České republiky ze dne 25. 11. 1998 č. 773 nazvaná Židovské zlato, ostatní drahé kovy, drahé kameny a předměty z nich v českých zemích 1939–1945 (vyšla v roce 1998 v Praze v nakladatelství Sefer, a to v české a anglické verzi).

⁸ Viz oficiálně nepublikovaná zpráva expertního týmu zřízeného smíšenou pracovní komisí na základě usnesení vlády České republiky ze dne 25. 11. 1998 č. 773 k otázce arizace uměleckého majetku s názvem Umělecké předměty ze židovského majetku v českých zemích 1938–1945, protiprávní zásahy do majetkových práv, jejich rozsah a nástin dalšího osudu tohoto majetku, osobní archiv autora. Komise pracující ve složení doc. L. Slavíček, doc. V. Vlnas, dr. M. Hájková, R. Machatková, Mgr. M. Veselská, doc. J. Kuklík navrhla svá zjištění publikovat a přeložit do anglického jazyka, k tomu však smíšená pracovní komise nepřistoupila. Zpráva je přesto k dispozici na www.lootedart.com/web_images.

⁹ Výsledkem práce této subkomise je databáze nemovitostí čítající více než 2 700 položek.

¹⁰ T. Jelínek publikoval svoje zjištění pro mezinárodní konferenci ve Washingtonu – Jelínek, T.: Insurance in the Nazi Occupied Czech Lands. Preliminary findings. Break-out Session on Holocaust-Era Insurance: Historical Overview, Nazi Confiscation of Insurance Policy Assets, Washington Conference on Holocaust-Era Assets in 1998, Based on the findings of the Czech Working Group on Holocaust Insurance, fcit.usf.edu/holocaust/resource/assets/heac5.pdf. Na toto téma zpracoval i doktorskou disertační práci – Pojišťovny v českých zemích v letech 1938–1945. Konfiskace pojistek, VŠE 2012, 171 stran.

¹¹ Centrum vzniklo k 1. 11. 2001 na základě rozhodnutí smíšené pracovní komise (vytvořené usnesením vlády České republiky ze dne 25. 11. 1998 č. 773), které předsedal místopředseda vlády JUDr. Pavel Rychetský. Komise ukončila svou působnost 15. 5. 2002.

zprostředkovalo jen postupně a k syntéze se dosud ani nepropracovalo.¹²

Pokusem o komplexní pojednání spojující problematiku arizace a restituce židovského majetku v českých zemích přístupným širší veřejnosti tak byla až publikace autorů D. Jančíka, E. Kubů a J. Kuklíka.¹³ Přelomovou prací se stala monografie D. Jančíka a E. Kubů věnovaná spojení arizace s německým finančním ústavem Kreditanstalt der Deutschen¹⁴, která byla doplněna monografií o roli německých bank v procesu arizace v protektorátu Čechy a Morava, jež vyšla v německém jazyce.¹⁵ Postavení bank v procesu arizace byl věnován i výsledek zvláštního grantu ministerstva zahraničních věcí z roku 2002.¹⁶ Právní postavení židovského obyvatelstva včetně majetkové perzekuce se stalo tématem pro několik prací Heleny Petrův (Hofmannové), zejména její nejnovější práci nazvanou příznačně *Zákonné bezpráví*.¹⁷ Spojením souvislostí válečného a bezprostředně poválečného vývoje se nejnověji zabýval ve své podnětné monografii Jan Láníček.¹⁸

¹² Z publikací viz *Budoucnost ztraceného kulturního dědictví. Dokumentace, identifikace a restituce kulturních statků obětí II. světové války. Příspěvky z mezinárodní vědecké konference v Českém Krumlově (22.–24. 11. 2005)*, editor M. Borák, Praha 2007; *Ztracené dědictví. Příspěvky z „kulatých stolů“ na téma dokumentace, identifikace a restituce kulturních statků obětí II. světové války*, editor M. Borák, Praha 2006; *Restituce zkonfiskovaných uměleckých předmětů. Přání nebo realita? Sborník z mezinárodní vědecké konference konané v říjnu 2007 v Liberci, Praha 2008*; Krejčová, H. – Vlček, M.: *Výkupné za život. Vývozy a vynucené dary uměleckých předmětů při emigraci židů z Čech a Moravy v letech 1938–1942 (na příkladu Umělecko-průmyslového musea v Praze)*, Praha 2009.

¹³ Jančík, D. – Kubů, E. – Kuklík, J.: *Arizace a restituce židovského majetku v českých zemích (1939–2000)*, Praha 2003.

¹⁴ Jančík, D. – Kubů, E.: *„Arizace“ a arizátoři*, Praha 2006.

¹⁵ Jančík, D. – Kubů, E. – Šouša, J.: *Arisierungsgewinnler. Die Rolle der deutschen Banken bei der „Arisierung“ und Konfiskation jüdischer Vermögen im Protektorat Böhmen und Mähren 1939–1945*, Wiesbaden 2011. K této otázce viz též Kopper, Ch.: *„Arizace“ německo-českých akciových bank*, in: *Konkurence i partnerství. Německé a československé hospodářství v letech 1918–1945*, Praha 1999, s. 275–285.

¹⁶ Šouša, J. – Jančík, D. – Kubů, E. – Milotová, J. – Novotný, J.: *„Arizační profitienti“*. Úloha bank v procesu arizace v protektorátu Čechy a Morava, Praha: Ministerstvo zahraničních věcí ČR 2002 (projekt RB 35/19/00). Z tohoto výstupu bylo publikováno rozsáhlé resumé a dr. Milotové děkujeme za poskytnutí její části výstupu nazvané *Banky ve službách gestapa a Ústředny pro židovské vystěhovalce*.

¹⁷ Petrův, H.: *Zákonné bezpráví. Židé v protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2011.

¹⁸ Láníček, J.: *Czechs, Slovaks and the Jews 1938–48. Beyond Idealisation and Condemnation*, New York 2013.

Pokud jsme chtěli do současných diskusí vnést nový prvek, nabízel se učinit dvě základní úvahy. Jednak opravdu organicky propojit jednotlivé způsoby vyvlastňování židovského majetku s následnými restitučními a odškodňovacími iniciativami, jednak zasadit problematiku do mezinárodního srovnání. Volený srovnávací aspekt je právě pro problematiku nejruznějších forem vyvlastnění židovského majetku a jeho restituce a odškodňování po druhé světové válce nesmírně důležitý a přínosný. Celý problém je totiž potřeba chápat v celoevropských, či spíše celosvětových souvislostech, protože stejně jako vyvlastňování a arizace ani následná restituce a odškodňování Židů se samozřejmě zdaleka netýkají jen České republiky. Otázka restituce nacisty a s nacisty v té či oné míře kolaborujícími režimy „uloupeného“ (v anglickém prostředí se proto nejčastěji hovoří o pojmu „looted“), konfiskovaného a dalšími způsoby nuceně vyvlastněného židovského majetku získala totiž zejména v druhé polovině 90. let minulého století skutečně celosvětový mezinárodněpolitický a právní rozměr.¹⁹ To vyvrcholilo koncem roku 1998 mezinárodní konferencí ve Washingtonu (Conference on Holocaust-Era Assets)²⁰ a jednou z dalších fází tohoto procesu (anglicky nazývaného „follow up“) bylo nejen mezinárodní fórum ve Vilniusu v roce 2000 (věnované „uloupeným“ uměleckým předmětům)²¹, ale i konference v Praze pořádaná v červnu 2009 v rámci českého předsednictví EU, která hodnotila právě naplnění principů washingtonské konference. V rámci tohoto procesu byla vydána tzv. Terezínská deklarace, kterou podepsalo 47 signatářů a jejímž výsledkem bylo mj. vytvoření Evropského institutu šoa. A právě tento institut se ujal organizace srovnávacího projektu, jehož výsledkem je tzv. Green Paper o problematice restituce židovského nemovitého majetku mapující situaci v jednotlivých státech, i když pro to zvolil metodu zveřejnění situačních zpráv.²²

¹⁹ K tomu viz Marrus, M. R.: *Some Measure of Justice. The Holocaust Era Restitution Campaign of the 1990s*, The University of Wisconsin Press 2009, zejména s. 10–36.

²⁰ Viz *Proceedings of the Washington Conference on Holocaust-Era Assets*, held November 30 – December 3, 1998 in Washington, D.C., ed. J. D. Bindenagel, February 1999.

²¹ www.lootedartcommission.com/vilnius-forum

²² V listopadu 2012 se pod záštitou českého ministerstva zahraničí konala mezinárodní konference věnovaná restituci nemovitého majetku, *Immovable Property Review Conference*,

Kromě toho se tyto otázky řešily a řeší na úrovni Evropského parlamentu (zejména známé rezoluce z prosince 1995 o restituci židovského komunitního majetku²³ a z července roku 1998 o restituci majetku obětí holocaustu²⁴), Evropské komise (zejména ve směrnici 93/7/EEC²⁵, při přístupových rozhovorech Rumunska či v rámci projednávání otázek spojených s možnými právními překážkami pro volný pohyb zboží²⁶), Rady Evropy (kromě již zmíněného vilniuského fóra též v rezoluci parlamentního shromáždění Rady Evropy z 5. listopadu 1999 o restituci židovského uměleckého majetku²⁷ a v činnosti Evropského soudu pro lidská práva) a v 90. letech také v rámci Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE). Česká republika je nejčastěji v obdobných srovnáních zařazována mezi další země bývalého sovětského bloku střední a východní Evropy, kde od devadesátých let probíhají v té či oné podobě restituce majetku zabraného komunistickými režimy po druhé světové válce.²⁸ S těmito státy ji také spojuje skutečnost, že proces restitucí židovského majetku probíhal zároveň s procesem vyrovnání se s komunistickou minulostí.²⁹ Podle našeho názoru však existuje řada důvodů pro srovnání jak s dalšími státy střední Evropy

Green Paper on the Immovable Property Review Conference 2012, www.shoahlegacy.org/.../green_paper_on_the_immovable_property_review_conference_2012.pdf.

²³ Official Journal (OJ) C17, 22. 1. 1996.

²⁴ OJ C292, 21. 9. 1998.

²⁵ Týká se navrácení uměleckých předmětů protiprávně vyvlastněných na území členských států.

²⁶ Jednalo se o posouzení otázek spojených s právními překážkami volnému pohybu zboží na vnitřním trhu, které by mohly vyplývat ze zpochybněného vlastnictví z nevyřešených restitucí Evropským parlamentem, výsledkem bylo přijetí tzv. De Clercq „Report on a legal framework for free movement within the internal market of goods whose ownership is likely to be contested“ 17. prosince 2003, <http://www.europarl.europa.eu>. K následné směrnici viz Official Journal of the European Union, C 91 E/500.

²⁷ Rezoluce 1205, 1999, www.assembly.coe.int.

²⁸ K tomu viz zejména publikace S. Eizenstata, který byl americkým State Departmentem v roce 1995 jmenován zvláštním vyslancem pro majetkové nároky ve střední a východní Evropě (Special Envoy for Property Claims in Central and Eastern Europe), in: Justice after Confiscation, Restitution of Communal and Private Property in Central and Eastern Europe. Česky též Nedokonale spravedlnost. Uloupený majetek, nucené práce a nevyřízené účty druhé světové války, Praha 2005.

²⁹ O složitých aspektech tohoto procesu pojednává např. sborník Vyrovnání se s komunistickou minulostí ve státech střední Evropy. Sborník příspěvků z Konference středoevropských ústavních soudů, Praha 2003.

(Rakouska a SRN), tak se státy západní Evropy, v nichž z řady příčin také neproběhla po skončení války úplná restituce a odškodnění obětí holocaustu a v nichž byl tento problém řešen hlavně v průběhu 90. let 20. století.

Tento často aktuální diplomatický, politický či finanční zájem má ještě výraznější odezvu ve vědeckém světě, tedy hlavně mezi historiky, neboť v celé řadě států předcházela konkrétním právním krokům důkladná analýza historických procesů spojených s druhou světovou válkou, a to formou zpráv řady národních „historických“ či „smíšených“ komisí, které vytvořily vlády příslušných zemí. Šlo například o švýcarskou Volckerovu komisi pro prozkoumání otázky „spících kont“, francouzskou komisi Jeana Mattéoliho (a zvláštní komisi pro umění, registr depozit a pro Paříž, Lyon, Bordeaux a Merignac), rakouskou, britskou (respektive komisi Foreign Office k otázkám nacistického zlata a nepřátelského majetku), belgickou, nizozemskou (respektive několik komisí věnovaných zlatu a drahým kovům, uplatnění zákonů LiRo, uměleckým předmětům a židovskému majetku obecně)³⁰, norskou³¹, švédskou, slovenskou, chorvatskou, italskou, portugalskou, španělskou či tureckou historickou komisi a komise latinskoamerických zemí (Argentiny, Brazílie) či komise vytvořené v Pobaltí³², jejichž závěry (popřípadě s jejich výzkumem související publikace) jsme samozřejmě mohli využít i my v tomto srovnání.³³ Zvláštní poradní

³⁰ K výsledkům jejich výzkumů viz např. Barendregt, J.: *Securities at Risk. The Restitution of Jewish Securities Stolen in the Netherlands during World War II*, Amsterdam 2004.

³¹ Zde došlo k vydání dvou zpráv – většinové a zprávy s minoritním votem, která však lépe vystihovala názory židovských členů expertní komise. Viz k tomu *The Reisel / Bruland Report on the Confiscation of Jewish Property in Norway*, Oslo, červen 1997.

³² Seznam dosud vytvořených komisí a jejich výsledky viz Beker, A.: *Unmasking History*, c. d., s. 22–29.

³³ Publikovány byly zejména zprávy švýcarské komise vedené historikem Francois Bergerem z roku 1999: *Independent Commission of Experts, Second World War, Switzerland and Refugees in the Nazi Era*; německy poté i *Die Schweiz. Der Nationalsozialismus und der Zweiten Weltkrieg. Schlussbericht*, Curych 2002; zprávy tzv. Mattéoliho komise a dalších dílčích komisí (blíže viz seznam použitých pramenů a literatury), zpráva švédské komise z roku 1999: *Sweden and Jewish Assets: Final Report From the Commission on Jewish Assets at the Time of the Second World War*; závěrečná zpráva rakouské historické komise vyšla v nakladatelství Oldenbourg (Jablonek, C. a kol.: *Schlussbericht der Historikerkommission der Republik Österreich. Vermögenszug während der NS-Zeit sowie Rückstellungen und Entschädigungen seit 1945 in Österreich. Zusammenfassungen und*

komisi prezidenta vytvořily i Spojené státy americké (poté, co v roce 1997 vznikla tzv. Eizenstatova zpráva), jejíž zjištění jsou důležitá také vzhledem k americkému podílu na poválečných restitucích v Německu a Rakousku i vzhledem k roli, jakou americká diplomacie v této otázce tradičně hraje.³⁴ Srovnávací prvky lze abstrahovat z činnosti specializovaných institucí, jako je The Commission for Looted Art in Europe (CLAE), která vznikla v roce 1999 a která má mandát zastupovat židovské organizace European Council of Jewish Communities a Conference of European Rabbis. Vytvořila také registr „uloupeného“ židovského uměleckého majetku.³⁵

K tomu samozřejmě v českém kontextu přistupuje možnost využití dlouhodobého zájmu Institutu Tereziánské iniciativy o tuto otázku a prací již zmíněných českých expertních komisí, vysokoškolských a akademických pracovišť a Židovského muzea v Praze. Význam srovnávacích aspektů ostatně naznačil již sborník vydaný v roce 2002 Židovským muzeem v Praze a nazvaný Stín šoa nad Evropou.³⁶ Námi sledované téma bylo předmětem zájmu i několika srovnávacích, historicky či politologicky zaměřených zahraničních projektů, z nichž dosud nejvýznamnějším je ten editovaný Martinem Deanem, Constantinem Goschlerem a Philippem Thorem s anglickým názvem Robbery and Restitution, The Conflict over Jewish Property in Europe.³⁷ Na něj M. Dean navázal přelomovou prací nazvanou Robbing the Jews: The Confiscation of Jewish Property in the Holocaust, 1933–1945, z roku 2009.³⁸ Zamýšlí se v ní jak nad dynamikou a způsoby konfiskací židov-

Einschätzungen. Band 1, Wien – München 2003). V roce 2001 byla publikována i konečná zpráva italské komise Alessandra Rizzo: Italy Panel Finds Asset Plundering. Podrobný přehled podle jednotlivých států poskytuje United States Holocaust Memorial Museum, ushmm.org/information/exhibitions/online-features/special-focus/holocaust-era-asset.

³⁴ Viz Plunder and Restitution: The US and Holocaust Victim's Assets. Findings and Recommendations of the Presidential Advisory Commission on Holocaust Assets in the United States. December 2000, US Government Printing Office 2000.

³⁵ www.lootedartcommission.com

³⁶ Pojar, M. (ed.): Stín šoa nad Evropou, Praha 2002.

³⁷ Robbery and Restitution. The Conflict over Jewish Property in Europe. Published in Association with the United States Holocaust Memorial Museum (USHMM), New York 2008. Též německy pod názvem Raub und Restitution, Frankfurt am Main 2003.

³⁸ Dean, M.: Robbing the Jews: The Confiscation of Jewish Property in the Holocaust, 1933–1945, Cambridge – New York 2009.

ského majetku v závislosti na vývoji nacistické politiky, tak právě nad srovnávacími aspekty, když si všímá zejména odlišností v uplatňování protizidovských opatření v Německu (včetně anšlusového Rakouska), západní Evropě a na východě.

Kromě toho je řada srovnávacích otázek zpracovávána v syntézách věnovaných holocaustu. Zde je na prvním místě možno jmenovat Raula Hilberga, jehož monumentální dílo *The Destruction of the European Jews* vyšlo v několika postupně doplňovaných verzích³⁹, Saula Friedländera⁴⁰ a také britského historika sira Martina Gilberta.⁴¹ Tématu se věnuje nespočet dalších monografií, studií, slovníkových příruček⁴² či sborníků a není možné podat vyčerpávající přehled. Jako příklad z mnoha můžeme uvést *Nazi Europe and Final Solution*⁴³ (editoři David Bankier a Israel Gutman), Yad Vashem, Jerusalem 2003, či *Confiscation of Jewish Property in Europe, 1933–1945, New Sources and Perspectives*.⁴⁴ Důležité jsou též edice příslušných dokumentů, na které budeme odkazovat v částech věnovaných jednotlivým státům, zvláštní pozornost je potřeba věnovat projektu 16dílné edice nazvané *Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das Nationalsozialistische Deutschland 1933–1945*.

Srovnávací aspekty věnované speciálně právu nalezneme dosud spíše výjimečně, a když, tak jsou zaměřeny nejčastěji na mezinárodně-

³⁹ Poprvé vyšla v roce 1961. Viz zejména třetí vydání ve třech dílech Hilberg, R.: *The Destruction of the European Jews*, New Haven 2003.

⁴⁰ Friedländer, S. – Kenan, O.: *Das Dritte Reich und die Juden 1933–1945*, München 2010. Anglicky vyšlo ve dvou dílech jako *Nazi Germany and the Jews: The Years of Persecution, 1933–1939*, New York 1997, a *The Years of Extermination: Nazi Germany and the Jews 1939–1945*, New York 2007.

⁴¹ Viz zejména jeho klasickou práci *The Holocaust: The Jewish Tragedy*, která vyšla v roce 2006 v nakladatelství Collins již v 15. vydání. Gilbert vydal též například *Atlas of the Holocaust* a řadu dalších prací k tématu. Viz např. heslo *Martin Gilbert* v anglické verzi Wikipedie.

⁴² Viz například Gutman, I. (ed.): *Encyclopedia of the Holocaust*, New York 1995. K srovnávací je možno využít i přehledy vývoje židovských komunit v jednotlivých státech Evropy jako např. Kotowski, E.-V. – Schoeps, J. – Wallenborn, H. (ed.): *Handbuch zur Geschichte der Juden in Europa*, Darmstadt 2012.

⁴³ Bankier, D. – Gutman, I. (ed.): *Nazi Europe and Final Solution*, Jerusalem 2003.

⁴⁴ Shapiro, P. A. – Dean, M. C. (ed.): *Confiscation of Jewish Property in Europe, 1933–1945. New Sources and Perspectives*, Center for Advanced Holocaust Studies USHMM, Washington 2003.

právní aspekty.⁴⁵ Jedním z prvních zpracování jsou studie Nehemiah Robinsona: *Reparations and Restitution in International Law as Affecting Jews* a *Ten Years of German Indemnification*.⁴⁶ Nové impulzy mezinárodního práva a politiky z období 90. let jsou zachyceny v níže zmíněných pracích profesorů Michaela Bazylera, Michaela Marruse a také Stuarta Eizenstata.

Řada srovnávacích právních aspektů byla zpracována specializovanými židovskými institucemi, šlo však nejčastěji o přehledy postupu restitučních kauz v jednotlivých zemích či návody, jak v jednotlivých státech postupovat.⁴⁷ Komparativním právním aspektům nejen z praktického, ale i teoretického hlediska se systematicky věnuje zejména Michael J. Bazyl, který nejprve v roce 2002 v prestižním časopise *The Berkeley Journal of International Law* publikoval studii *The Holocaust restitution movement in comparative perspective*⁴⁸, o rok později vydal přelomovou monografii pod názvem *Holocaust Justice* a poté spolu s Rogerem Alfordem stál u vzniku významného sborníku z roku 2006, který byl na NYU vydán pod názvem *Holocaust Restitution*.⁴⁹

Podobně jako to zamýšlejí autoři této monografie, se k tématu postavil i sborník *The Plunder of Jewish Property during the Holocaust*,

⁴⁵ Jednou z výjimek je např. W. Grunner, který se zabývá vztahem lokálních a centrálních protizidovských opatření, v jeho studii jsou srovnávány některé aspekty nacistické a protektorátní protizidovské politiky, viz Grunner, W.: *Protektorát Čechy a Morava a protizidovská politika v letech 1939–1941. Místní iniciativy, opatření na regionální úrovni a rozhodnutí ústředních orgánů na území „Velkoněmecké říše“*, Terezínské studie a dokumenty 2005, Praha 2006.

⁴⁶ Robinson, N.: *Reparations and Restitution in International Law as Affecting Jews*. *Jewish Yearbook of International Law*, 1948. Týž: *Ten Years of German Indemnification*. Conference on Jewish Material Claims Against Germany, New York 1964.

⁴⁷ World Jewish Congress "Reparations, Restitution, Compensation: The Jewish Aspects", Annual Institute Report, 1956. Pro střední a východní Evropu viz např. Marilyn, H.: *The Restitution of Jewish Property in Central and Eastern Europe*. American Jewish Committee, New York 1997. Ve formě základních informací viz webová stránka www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/claims.

⁴⁸ Bazyl, M.: *The Holocaust Restitution Movement in Comparative Perspective*, *Berkeley Journal of International Law*, č. 11, 2002.

⁴⁹ Bazyl, M. – Roger, P. A. (ed.): *Holocaust Restitution: Perspectives on the Litigation and Its Legacy*, New York 2006. Týž: *Holocaust Justice, the battle for restitution in America's Courts*, New York 2003.

Confronting European History, editovaný Avi Bekerem.⁵⁰ Kromě úvah o mezinárodních a právních souvislostech restitucí židovského majetku spočívá jeho největší přínos ve vypracování přehledu restitučních a odškodňovacích iniciativ nejen v západní, ale i střední a východní Evropě, přestože je podáván zejména z pohledu World Jewish Restitution Organization (WJRO). K historii klíčové židovské restituční a odškodňovací instituce ve vztahu k Německu (tzv. Claims Conference) máme k dispozici monografii Ronalda Zweiga, která se zabývá i související právní otázkou reparací od Německa.⁵¹

Komparativní pohled i detaily ze zákulisí diplomatických jednání o restitucích 90. let přináší také práce amerického diplomata a hlavního amerického vyjednavče v otázkách spojených se židovskými restitucemi Stuarta E. Eizenstata.⁵²

Michael R. Marrus v již zmíněné práci *Some Measure of Justice, The Holocaust Era Restitution Campaign of the 1990s*, se zabývá i otázkami vzájemného vztahu mezi právem a dějinnými událostmi a zejména možnostmi, které má právo k nápravě historických křivd.⁵³ Podobné úvahy obsahuje i úvodní studie *Memory and Restitution* Dana Dinera ze sborníku významné mezinárodní konference uspořádané na téma restituce židovského majetku ve Vídni v červnu 2001, která navíc otázky restitucí po roce 1989 váže na otázku „obnovy historické paměti“.⁵⁴

To nás vedlo k přesvědčení, že i v této publikaci je potřeba zdůrazňovat, že právní otázky jsou jen jedním z aspektů tragických událostí konce 30. let a druhé světové války vedoucí k holocaustu. Zastáváme také názor, že otázka restitucí a odškodňování nesmí být redukována jen na „technické“ a formálně právní otázky či na otázku „peněz“⁵⁵, ale že může pomoci k morálnímu vyrovnání se s tragickými historickými

⁵⁰ Beker, A. (ed.): *The Plunder of Jewish Property during the Holocaust. Confronting European History*, New York 2001.

⁵¹ Zweig, R.: *German Reparations and the Jewish World: A History of the Claims Conference*, Londýn 2001.

⁵² Eizenstat, S. E.: *Imperfect Justice: Looted Assets, Slave Labor and Unfinished Business of World War II*, New York 2003.

⁵³ Marrus, M. R.: *Some Measure of Justice*, c. d., zejména kapitola 4, s. 85 an.

⁵⁴ Diner, D. – Wunberg, G. (ed.): *Restitution and Memory, Material Restoration in Europe*, New York 2007, zejména s. 9–15.

⁵⁵ K této otázce viz však Sznaider, N.: *Pecunifying Respectability? On the Impossibility of Honorable Restitution*, c. d., s. 51 an.

událostmi a také k lepšímu poznání vlastního procesu prosazování protizidovských opatření a následného vyvražďování židovského obyvatelstva v Evropě. Právní aspekty jsou tak nejen spojeny s analýzou vlastní právní úpravy či nejdůležitějších případů, ale mají i své právně teoretické a právně filozofické základy a důležité přesahy. Srovnávací aspekty byly zdůrazňovány jak v souvislosti s mezinárodním jednáním zmíněné washingtonské konference z roku 1998, tak v řadě soudně projednávaných případů, zejména v případech níže popsanych hromadných žalob před americkými soudy. Nejprůhledněji viz Holocaust Victim Assets Litigation (Swiss Banks), Special Master's Proposal, September 11, 2000, kde jako zvláštní příloha byl zpracován přehled restitučních a odškodňovacích dohod, předpisů a také právní situace v jednotlivých zemích.

Objevily se i studie, které se zabývají srovnáváním vybraných zemí, respektive zemí určitého regionu, kde se lépe hledají společné identifikační znaky a kde je nejlépe možno využít výhody komparativního přístupu.⁵⁶ Takovým příkladem týkajícím se České republiky, Slovenska, Polska a Maďarska je studie Catherine Horel, publikovaná v již zmíněném sborníku editovaném Danem Dinerem a Gotthartem Wunbergem.⁵⁷ Catherine Horel navíc zasazuje problematiku restitucí do širšího politického, společenského i ekonomického kontextu vývoje po roce 1989. Horel je však autorkou i francouzsky psané monografie na toto téma, která vyšla pod názvem *La restitution des biens juifs et le renouveau juif en Europe centrale: Hongrie, Slovaquie, Republique tcheque*.⁵⁸ Zmíněná kniha však zároveň ukazuje, že regionálně omezené srovnávání může přinášet i poněkud zkreslené či jen omezené výsledky, například při hodnocení „úspěšnosti“ zvolených restitučních a odškodňovacích schémat. Podobně se komparativním aspektem odškodňování obětí holocaustu ve Švýcarsku, Francii a východním Německu zabývá švýcarská historička Regula Ludi. I když její práce se zabývá

⁵⁶ Nejčastěji se tak doposud dělo ve srovnávání Francie, Nizozemska a Belgie. Viz též část věnovanou těmto státům.

⁵⁷ Horel, C.: *Restitution and Reconstructed Identity, Jewish Property and Self-Awareness in Central Europe*, in: *Restitution and Memory. Material Restoration in Europe*, c. d., s. 189 an.

⁵⁸ Horel, C.: *La restitution des biens juifs et le renouveau juif en Europe centrale: Hongrie, Slovaquie, Republique tcheque*, Frankfurt n. M. 2002.

spíše vlivem historického kontextu a konstrukcí kolektivní historické paměti, analyzuje i roli (a zejména slabiny) mezinárodního a vnitrostátního práva v oblasti odškodňování obětí nacistické perzekuce. Na tuto práci pak navázala šířeji koncipovanou monografií z roku 2012, která však, kromě obecnějšího rámce reparačních jednání, nepřesáhla oblast zmíněných tří sledovaných zemí.⁵⁹

Srovnávací právní věda je u takového specifického tématu v České republice poměrně pozadu, a to hned z několika důvodů. Vcelku je možno říci, že vědecký (historický) zájem se dlouho věnoval spíše jen brutálnímu útlaku a vyhlazování židovského obyvatelstva a otázky majetkové byly pojednávány jako součást tohoto procesu. Poválečné restituce a odškodňování byly až na výjimky analyzovány poté jako součást obecně pojatých odškodňovacích iniciativ obětí nacistického režimu a s určitou výjimkou jednání SRN a Izraele a činnosti specializovaných organizací, jako byla již zmíněná Claims Conference⁶⁰, nepředstavovaly větší téma pro vědecké zkoumání.

Specifická situace nastala v bývalých komunistických státech, kde židovské dějiny včetně holocaustu byly do značné míry na indexu a Izrael byl dlouhou dobu „oficiálním nepřítelem“ sovětského bloku. Židovská problematika se proto stala s pádem režimů podobně jako další dosud tabuizovaná témata vcelku módní (často se v této souvislosti hovoří například o „odmrazování historie“⁶¹) a po roce 1989 se rychle objevilo velké množství odborné i popularizační literatury. V této vlně zájmu o židovskou otázku v české společnosti se specifické problémy židovských restitucí, oživené i v západních státech, poněkud ztrácejí. Pohled Čechů na židovské restituce a odškodňování je tedy překryt velkým zájmem historiků a publicistů o židovská témata, a jak si ještě podrobněji ukážeme, současně také splývá s obecnými restitucemi a jejich někdy problematickým průběhem.

⁵⁹ Ludi, R.: *The Vectors of Postwar Victim Reparations: Relief, Redress and Memory Politics*, *Journal of Contemporary History*, vol. 41, No. 3 (Jul., 2006), s. 421–450. Ludi, R.: *Reparations for Nazi Victims in Postwar Europe*, Cambridge University Press 2012.

⁶⁰ Zweig, R.: *German Reparations and the Jewish World: A History of the Claims Conference*, c. d.

⁶¹ V souvislosti s tematikou židovských restitucí tento pojem (defrosting of history) použil Lawrence Weinbaum: *Defrosting History: The Restitution of Jewish Property in Eastern Europe*, in: A. Beker, c. d., s. 83 a zejména s. 86–87.